

Korobowicz, Artur

Konsystorz generalny chełmskiej diecezji greckounickiej w Królestwie Polskim

Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego 5, 179-188

2000

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ARTUR KOROBOWICZ

Konsystorz generalny chełmskiej diecezji greckounickiej w Królestwie Polskim

Das Generalkonsistorium Cholmer griechisch-unierten Diözese in Polnischem Königsreich

1. Charakter organu. 2. Konsystorz jako pomocniczy organ biskupa (1819–1866). 3. Skład konsystorza. 4. Konsystorski zarząd diecezją (po 1866). 5. Konsystorz jako sąd duchowny. 6. Kompetencje jurysdykcyjne wobec świeckich. 7. Likwidacja organu.

1. Sein Charakter. 2. Das Konsistorium als Hilfsorgan des Bischhofs (1819–1866). 3. Der Personalbestand des Konsistoriums. 4. Die Verwaltung der Diözese vom Konsistorium (nach 1866). 5. Das Konsistorium als geistliches Gericht. 6. Juristische Kompetenz angesichts der Weltlichen. 7. Die Auflösung des Organs.

1. Konsystorz diecezjalny (zwany też w dokumentach konsystorzem generalnym) był wewnętrznym organem diecezji chełmskiej obrządku greckounickiego w Królestwie Polskim, o kompetencjach administracyjnych i sądowych.

Ogólnie, w znaczeniu kościelnym nazywa się konsystorzem zgromadzenie najbliższych doradców biskupa, dyskutujące i mające wpływ na decyzje w ważnych sprawach diecezji, jak również rozstrzygające sprawy kościelno-sądowe¹.

2. W XIX-wiecznych dziejach chełmskiego konsystorza greckounickiego wyraźnie wyodrębniają się dwa okresy. W okresie trwającym do połowy lat sześćdziesiątych, charakter jego działalności odpowiadał znaczeniu powyższemu.

¹ [...] w pojęciu Kościoła katolickiego trybunał biskupi, konsystorz czy też kuria biskupia, niezależnie od nazwy jaką nosi, tworzy wraz z biskupem jedną osobę prawną i otrzymuje odeń całą swą władzę, w przeciwnym bowiem wypadku biskup nie byłby tem, czem być winien istotnie wedle ustroju kościoła katolickiego, to jest jedynym i wyłącznym sędzią duchownym swoich diecezjan. – A. Boudou, *Stolica święta a Rosja stosunki dyplomatyczne między niemi w XIX stuleciu*, t. I: 1814–1847, Kraków 1928, s. 497. Patrz także: *Podręczna Encyklopedia Kościelna*, t. XXI–XXII, Warszawa 1910, s. 274.

Był to więc w tym czasie pomocniczy organ biskupa chełmskiego, złożony z osób przez niego powołanych, współuczestniczący w zarządzaniu diecezją i sprawujący sądownictwo kościelne w granicach jurysdykcji biskupiej. W kolejnym okresie, ostatnich niecałych dziesięciu lat istnienia chełmskiej diecezji unickiej, kiedy członkowie konsystorza powoływani byli już przez organy rządowej administracji wyznaniowej, jak również ze względu na długie okresy braku kanonicznego włodarza diecezji, stał się on samodzielnym organem zarządzającym diecezją.

Diecezja unicka chełmska w Królestwie Polskim swoim zasięgiem terytorialnym różniła się znacznie od tejże w Polsce przedrozbiorowej. Jej granice ukształtowane zostały ostatecznie w okresie Księstwa Warszawskiego i były wynikiem zmian terytorialnych, jakie przyniosły kolejne rozbiory oraz traktaty w Tylży i Schönbrunn. Najogólniej rzecz biorąc, utraciła ona parafie skupione w trzech dekanatach położonych po wschodniej stronie Bugu, to jest ratneńskim, lubomlskim i kaszogrodzkim, zyskała zaś parafie na terenach Podlasia, wchodzące ongiś w skład unickiej diecezji brzeskiej². Kilkakrotne zmiany terytorialnego zakresu jurysdykcji biskupa chełmskiego na przełomie XVIII i XIX w., brak funduszy oraz wakowanie godności biskupiej po śmierci w 1804 r. biskupa Porfiriusza Skarbka-Ważyńskiego spowodowały zdekompletowanie składu konsystorza chełmskiego i zahamowanie jego funkcjonowania. Od 1805 r. diecezją chełmską administrował biskup przemyski (a wkrótce metropolita halicko-lwowski) – Antoni Aniełłowicz, zaś na miejscu bieżący zarząd diecezją sprawował ks. Bartłomiej Nazarewicz – oficjał generalny, jedyny w tym czasie członek konsystorza diecezjalnego.

3. Sprawa skompletowania składu i przywrócenia normalnej działalności konsystorza diecezjalnego stała się aktualna po nominacji przez Fryderyka Augusta biskupem chełmskim prowincjała zakonu XX Bazylianów i superiora klasztoru chełmskiego Ferdynanda Dąbrowy-Ciechanowskiego³. Biskup F. Ciechanowski, zwracając się 15 grudnia 1811 r. do monarchy z prośbą o uregulowanie istotnych spraw obrządku greckounickiego w Księstwie Warszawskim, pisał w punkcie 3 swego obszernego memoriału: *Zwyczaj*

² Szczegółowiej o tym patrz: A. Korobowicz, *Ustrój terytorialny chełmskiej diecezji greckounickiej w Królestwie Polskim*, [w:] *Z historii państwa, prawa, miast i Polonii. Prace ofiarowane profesorowi Władysławowi Ćwikowi w czterdziestolecie jego pracy twórczej*, red. J. Ciągwa, T. Opas, Rzeszów 1998, s. 125–137; oraz ks. J. Kania, *Unickie seminarium diecezjalne w Chełmie w latach 1759–1833*, Lublin 1993, s. 247–250.

³ Ferdynand Ciechanowski mianowany był biskupem chełmskim greckounickim dekretem Fryderyka Augusta z 18 VII 1810 r. – Archiwum Państwowe w Lublinie [dalej: APL], Chełmski Konsystorz Grecko-Katolicki [dalej: CHKGK], nr 1, s. 1–2.

powszechnie przyjęty i upoważniony kościelnymi prawami, izby przy Katedrze Biskupiej, dla laniejszego utrzymania karności kościelnej i postrzegania dobrego porządku, w Diecezji ustanowiony był konsystorz. Składać go powinny członki światle, posiadające znajomość prawa i w rządzeniu Diecezją na każde zdarzenie być pomocą własnemu Biskupowi. Tak potrzebnego dla dobra obszernej Diecezji swojej, Biskup Chełmski OGU [obrzędki greckounickiego – A. K.] nie ma dotąd przy Katedrze swojej konsystorza, prócz jednego członka, za bywszego rządu ustanowionego⁴. Zorganizowanie konsystorza biskup uzależniał od otrzymania, od władz rządowych, odpowiednich funduszy pozwalających na uposażenie i utrzymanie w Chełmie mianowanych członków konsystorza i zapewniających funkcjonowanie jego kancelarii.

Starania biskupa Ciechanowskiego przyniosły rezultat dopiero w Królestwie Polskim, i chełmski konsystorz diecezjalny odbył swoją pierwszą sesję 2 listopada 1819 r. W składzie odbudowanego konsystorza znaleźli się: oficjał generalny, dwóch asesorów i pisarz. Stanowisko oficjała zajął ks. Grzegorz Janowski – były surogat i dziekan włodawski oraz asesor konsystorza brzeskiego. Asesorami biskup mianował ks. Jakuba Tyskiego – dziekana zamojskiego, i ks. Antoniego Hryniewieckiego – dziekana tyszowieckiego, zaś pisarzem, a zarazem dyrektorem kancelarii konsystorza – profesora seminarium diecezjalnego ks. Daniela Halickiego. W kancelarii zatrudniono protokółistę i kancelistę⁵.

Sesjom konsystorza przewodniczył biskup ordynariusz, a pod jego nieobecność – oficjał, który też referował ważniejsze sprawy. Asesorowie zobowiązani byli do stawiania się w Chełmie, w połowie każdego miesiąca, a ponadto na każde wezwanie, w sytuacjach nie cierpiących zwłoki. Referowali oni sprawy powierzane im w trakcie pobytu w Chełmie, lub też do przygotowania w domu. Pisarz sporządzał protokół z sesji konsystorza, on też pierwszy wypowiadał swoją opinię w sprawach będących przedmiotem obrad⁶. W 1821 r. biskup mianował trzecim asesorem konsystorza ks. Bazylego Szulakiewicza⁷, zaś od stycznia 1826 r. istotnie podwyższono uposażenie asesorów, zobowiązując ich do przebywania kolejno po miesiącu w Chełmie⁸.

Zapewne do składu konsystorza biskup powołał najbardziej wykształconych, doświadczonych i sprawnych organizacyjnie księży, bowiem wszyscy oni

⁴ ChKGK, nr 712, s.1–7.

⁵ ChKGK, nr 36, k. 1.

⁶ *Ibidem*, k. 1v.

⁷ *Ibidem*, k. 6.

⁸ *Ibidem*, k. 28v. Związane to było z przyjęciem zasady załatwiania wszystkich ważniejszych spraw na sesjach złożonych z obecnych w Chełmie członków konsystorza: *izby XX Asesorowie kolejno po miesiącu w konsystorzu przebywali i wszelkie interesa ważniejsze na sesjach miejscowych z członków w konsystorzu obecnych składających się roztrząsane były.*

zostali w 1825 r. mianowani też członkami nowo utworzonej kapituły katedralnej, stanowili więc elitę duchowieństwa diecezjalnego⁹.

Postacią pierwszoplanową w konsystorzu był oficjał generalny. Urząd oficjała wykształcił się w kościele katolickim, w procesie wyodrębniania się sądownictwa duchownego, jako sędzieja zastępujący biskupa w sądzie biskupim. W okresie Królestwa Polskiego, od momentu przywrócenia w 1819 r. normalnego działania konsystorza diecezjalnego w pełnym składzie, urząd oficjała generalnego unickiej diecezji chełmskiej piastowało pięciu księży. Po ks. Grzegorz Jankowskim oficjałem został w 1827 r. prałat archidiacon kapituły katedralnej ks. Filip Felicjan Szumborski¹⁰, zaś po jego konsekracji, na biskupa ordynariusza diecezji chełmskiej w maju 1830 r. urząd oficjała objął ks. Daniel Halicki¹¹. Odwołanego w 1838 r. pod naciskiem władz rządowych ks. Halickiego zastąpił podatniejszy na politykę rządową ks. Antoni Hryniewiecki¹². Pozostawał on oficjałem aż do swojej śmierci (3 II 1855 r.)¹³. Ostatnim oficjałem chełmskiej diecezji greckounickiej od 1855 r. był ks. Józef Wójcicki.

Od 1821 do 1827 r. skład konsystorza – tak w znaczeniu personalnym, jak też liczebnym – nie zmieniał się. W latach 1827–1830 w jego składzie pojawiają się asesorowie honorowi: ks. Jan Teraszkiewicz (późniejszy biskup sufragan i administrator diecezji chełmskiej) oraz profesor seminarium diecezjalnego ks. Stefan Szokalski¹⁴. Pod koniec lat dwudziestych zaczęto też mianować do składu konsystorza sędziów surogatów. Jedni i drudzy uczestniczyli na pełnych prawach w sesjach konsystorza, nie pobierali natomiast z tego tytułu uposażenia. Obserwuje się też powoływanie sędziów surogatów na ogół spośród duchownych, którzy już zasiadali w konsystorzu jako asesorowie¹⁵.

⁹ Księża Jankowski i Szulakiewicz otrzymali prelatury, zaś Hryniewiecki, Halicki i Tyski – kanonie gremialne; A. Korobowicz, *Chełmska kapituła katedralna obrządku greckounickiego w Królestwie Polskim w XIX w.*, [w:] *Dawne prawo i myśl prawnicza. Prace historyczno-prawne poświęcone pamięci Wojciecha Marii Bartla*, red. J. Malec, W. Uruszczak, Kraków 1995, s. 71.

¹⁰ ChKGK, nr 36, k.34.

¹¹ *Ibidem*, k. 45v. Ks. Daniel Halicki zajął też miejsce ks. Szumborskiego w kapitule katedralnej, zostając jej prałatem archidiaconem.

¹² J. Lewandowski, *Na pograniczu. Polityka władz państwowych wobec unitów Podlasia i Chełmszczyzny 1772–1875*, Lublin 1996, s. 68; APL, Rząd Gubernialny Lubelski [dalej: RGL], Tajne 45, s. 42.

¹³ RGL, Adm. 168, k. 123.

¹⁴ Ks. J. Teraszkiewicz wziął pierwszy raz jako asesor udział w sesji konsystorza 13 VII 1827 r. (ChKGK, nr 36, k. 34), zaś ks. S. Szokalski – 2 VIII 1830 r. (*ibidem*, k. 43v).

¹⁵ Pierwszym sędzią surogatem wymienionym w protokole 42 sesji konsystorza 2 VIII 1830 r. jest dotychczasowy asesor ks. Hryniewiecki, którego miejsce jako asesora zajął ks. kanonik Mikołaj Laurysiewicz. Na tejsze sesji, awansowanego na urząd oficjała ks. Halickiego zastąpił jako pisarz konsystorza ks. Antoni Łazurkiewicz (*ibidem*, k. 43v–44). W następnych latach stanowiska sędziów surogatów powierzano ks. J. Teraszkiewiczowi i M. Laurysiewiczowi (1840 r. – RGL, Tajne 45, s. 42) oraz ks. S. Szokalskiemu (1846 r. – RGL, Tajne 58, s. 23).

Być może trudności finansowe zadecydowały o tym, iż pod koniec lat trzydziestych tylko czterech członków konsystorza, zapewniających jego codzienne funkcjonowanie jako sądu i kancelarii biskupiej, otrzymywało uposażenie, pozostali zaś wzywani byli tylko na sesje konsystorskie i sprawowali swoje stanowiska honorowo. W protokole sesji konsystorza z 2 sierpnia 1840 r. wymienia się tylko „członków czynnych i płatnych”: oficjała ks. Antoniego Hryniewieckiego, pisarza – ks. Onufrego Kozłowskiego, protokółistę – ks. Deodata Smoleńca oraz kancelistę – Mikołaja Zborowskiego. Jako „członkowie niepłatni do sesji należący” występują dwaj sędziowie-surogaci księcia Mikołaj Laurysiewicz i Jan Teraszkiewicz, oraz dwaj asesorowie – księża Stefan Szokalski i Leon Smoleniec¹⁶.

Taka struktura organizacyjna konsystorza utrzymała się do 1846 r. W dniu 26 maja 1846 r. biskup Szumborski przeprowadził reorganizację konsystorza, powiększając jego skład i zobowiązując członków do przebywania przez dwa tygodnie w miesiącu w Chełmie. Zreorganizowany konsystorz liczył sześciu członków i składał się z oficjała (ks. Hryniewiecki), dwóch sędziów surogatów (księcia Laurysiewicz i Szokalski), dwóch asesorów (księcia Leon Smoleniec i Kozłowski, który był zarazem dyrektorem kancelarii) oraz pisarza (ks. Deodat Smoleniec). Na stanowisku archiwisty i kancelisty pozostawał Mikołaj Zborowski¹⁷.

Uprawnienia biskupa do mianowania członków konsystorza i reorganizowania jego składu wynikały z art. 14 postanowienia królewskiego z 18 marca 1817 r., oznaczającego stopień opieki i dozoru rządu nad duchowieństwem rzymskokatolickim w Królestwie Polskim¹⁸.

Ostatnią, przed likwidacją obrządku greckounickiego i przyłączeniem unitów diecezji chełmskiej do cerkwi prawosławnej, reorganizację przeszedł konsystorz chełmski w 1866 r. Była ona wywołana ukazem z 18(30) czerwca 1866 r. o organizacji świeckiego duchowieństwa greckounickiego¹⁹. Artykuł 21 tego ukazu przyznawał prawo mianowania członków konsystorza chełmskiego Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych, pozostawiając przy biskupie jedynie prawo obsadzania stanowisk kancelaryjnych. Załączony do ukazu etat przewidywał stałe uposażenie tylko dla oficjała i sekretarza konsystorza oraz urzędników kancelaryjnych. Dwaj asesorowie i dwaj surogaci mieli otrzymywać jedynie diety w czasie pełnienia obowiązków.

Mianowanie członków konsystorza przez władze rządowe podniosło jego znaczenie w diecezji, jako organu w zasadzie niezależnego od biskupa.

¹⁶ RGL, Tajne 45, s. 42.

¹⁷ RGL, Tajne 58, s. 23 i n.

¹⁸ Postanowienie nie publikowane w *Dzienniku Praw*. Pełny tekst w: ChKGK, nr 766, s. 195–210, zaś fragmenty J. Sawicki, *Wybór tekstów źródłowych z historii państwa i prawa polskiego*, t. II, Warszawa 1953, s. 89.

¹⁹ *Dziennik Praw*, t. 65, s. 197–217.

Szczególnie, że i pozycja biskupa była od paru lat słaba. Od sierpnia bowiem 1863 r. zarządzał diecezją biskup nominat ks. Jan Kaliński, do konsekracji którego władze rządowe nie dopuszczały. Wkrótce po ogłoszeniu ukazu o świeckim duchowieństwie greckounickim, Kaliński wywieziony został do Wiatki, gdzie zmarł 19 października 1866 r.²⁰

4. Wakowanie biskupstwa chełmskiego w okresie od wywiezienia biskupa Kalińskiego w głąb Rosji do kanonicznego objęcia stolicy biskupiej w sierpniu 1868 r. przez biskupa Michała Kuźmiewskiego, umocniło pozycję konsystorza, który wraz ze swoim przewodniczącym, od 1855 r. oficjałem Józefem Wójcickim, sprawował z polecenia władz rządowych zupełny i niczym nieskrępowany zarząd diecezją chełmską²¹.

Składał się w tym czasie konsystorz z oficjała Józefa Wójcickiego, dwóch sędziów surogatów: Michała Własewicza i Jana Ławrowskiego, asesora – Filipa Diaczana, i sekretarza – ks. Emiliana Bańkowskiego²². Ten skład konsystorza był już w dużej mierze efektem nominacji ze strony rządowych władz resortowych. Ukaz z 18(30) czerwca 1866 r., a następnie wprowadzenie, po usunięciu biskupa nominata Kalińskiego i wywiezieniu go w głąb Rosji, tzw. konsystorskiego zarządu diecezją napotkały na opór i sprzeciw ze strony części członków konsystorza. Ustąpił wówczas z konsystorza na znak protestu ks. Longin Ulanicki – proboszcz Buśna, drugiego członka – ks. Michała Harasowskiego aresztowano, zaś sekretarza konsystorza – ks. Emiliana Pocięja, który również ustąpił 23 września 1866 r., przed aresztowaniem uchroniło posiadanie licznej rodziny (siedmioro dzieci). Harasowski i Pocięj mieli u władz opinię „politycznie nieprawomyślnych”²³.

²⁰ Bliżej o okolicznościach mianowania biskupa Kalińskiego i sytuacji w diecezji w latach 1863–1866 patrz: J. Lewandowski, *Na pograniczu...*, s. 75 i n.

²¹ Konsystorz chełmski 17(29) IX 1866 r. w piśmie nr 1452 do gubernatora siedleckiego: *Decyzją Namiestnika Królestwa z 1/13 września objawioną w piśmie Dyrektora Głównego Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych do Chełmskiego Konsystorza Diecezjalnego z 6/18 września nr 1232, przykazano mu [konsystorzowi – A. K.] objąć niezwłocznie po usunięciu Nominata Kalińskiego zarząd chełmskiej greckounickiej diecezji – APL, Kancelaria Gubernatora Siedleckiego [dalej: KGS], nr 30, k. 10.*

²² APL, Kancelaria Gubernatora Lubelskiego [dalej: KGL], nr 119/67, s. 178 – skład konsystorza 8 IX 1867 r.

²³ Pismo Naczelnika Gubernialnego Zarządu Żandarmerii do gubernatora lubelskiego z 29 XI 1868 r., nr 3847 – KGL, nr 369/68, k. 6–8: *...o politycznej nieprawomyślności byłego sekretarza chełmskiego konsystorza duchownego Emiliana Pocięja za okres ubiegły szczegółowo informowałem w raporcie moim Waszej Wielmożności 12/24 IX 1866 r. nr 56, jako że duchowny Pocięj razem z protojerejem Harasowskim, ówczesnym członkiem tegoż konsystorza [...] pisemnie opowiedział się po stronie opozycji przeciw Najwyższemu rozporządzeniu o nowej organizacji konsystorskiego zarządu diecezją.*

W składzie konsystorza, poczynając od 1866 r., przewagę zyskali duchowni całkowicie podatni na politykę władz rządowych, rozpoczynających realizację ostatniej fazy przygotowań do likwidacji obrządku greckounickiego w Królestwie Polskim. Byli to: oficjał Wójcicki – surogat, dziekan krasnostawski Michał Własewicz i asesor Filip Diaczan. Szczególną rolę w tym gronie odegrał Filip Diaczan. Był to pierwszy duchowny sprowadzony z Galicji już w 1866 r., w więc kilka lat przed masowym napływem unickiego duchowieństwa galicyjskiego do diecezji chełmskiej²⁴. Diaczan, formalnie dopiero 15 września 1866 r. przyjęty do grona duchowieństwa diecezjalnego, wówczas jeszcze jako nauczyciel gimnazjum chełmskiego, już w końcu września tego roku był asesorem konsystorza i profesorem w seminarium diecezjalnym. W lipcu 1872 r. został proboszczem warszawskiej parafii greckounickiej, zaś we wrześniu 1873 r. – docentem w katedrze języka greckiego uniwersytetu warszawskiego. Wcześniej, za osobiste zasługi i pracę przy pierwiastkowej organizacji konsystorza chełmskiego otrzymał godność *sobornego protojereja* i order św. Włodzimierza IV stopnia²⁵.

Obsadzanie stanowisk w konsystorzu chełmskim duchownymi z Galicji, zapoczątkowane mianowaniem Filipa Diaczana, było konsekwentnie kontynuowane przez władze rządowe. W 1871 r. w składzie konsystorza znajduje się już czterech księży sprowadzonych z Galicji. Byli to, obok Diaczana, księża: Michał Dobriański (w diecezji chełmskiej od 1870 r.), Ignacy Hojnacki (od 1869 r.) i Jan Hoszowski (od 1868 r.)²⁶. W roku 1873, na miejsce osiadłego już na stałe w Warszawie Diaczana, mianowano członkiem konsystorza kolejnego, świeżo sprowadzonego z Galicji (w 1872 r.) duchownego – Makarego Chojnackiego²⁷.

Po 1873 r. nie zaszły już w tym składzie konsystorza chełmskiego żadne zmiany. W 1875 r. oficjalną prośbę do cara o przyłączenie unickiej diecezji chełmskiej do cerkwi prawosławnej podpisali członkowie konsystorza diecezjalnego: Józef Wójcicki, Jan Hoszowski, Makary Chojnacki, Ignacy Hojnacki i Michał Dobriański²⁸. Moment ten stanowi kres istnienia konsystorza generalnego chełmskiej diecezji obrządku greckounickiego.

²⁴ Szczegółowo o tym i o roli tego duchowieństwa w zlikwidowaniu obrządku greckounickiego w Królestwie Polskim patrz: A. Korobowicz, *Kler greckounicki w Królestwie Polskim (1815–1875)*, Rocznik Lubelski 1966, t. IX, s. 261–264.

²⁵ ChKGK, nr 90, s. 10–11, 15, 17–19, 23, 27, 32, 35, 41, 47–49 i 74.

²⁶ ChKGK, nr 482, nie pagin. (pismo kancelarii spraw greckounickich Ministerstwa Oświecenia Publicznego do administratora diecezji chełmskiej z 15 X 1871 r.)

²⁷ ChKGK, nr 483, s. 88.

²⁸ G. Olchowski, *O byłych wriemienach prawosławija i unii w zabużnoj Rusi i o wozsojedinienii chołmskich unijatow w 1875 godu*, Chołm 1900, s. 33.

5. Obok wykonywania funkcji kancelaryjnych i zarządu diecezją, konsystorz generalny diecezji chełmskiej był też sądem duchownym, jurysdykcji którego poddane było przede wszystkim duchowieństwo diecezjalne, ale również osoby świeckie tego obrządku. Jak już wspomniano, urzędy oficjała i sędziów surogatów ukształtowały się w hierarchii kościelnej, jako sprawujące sądownictwo w imieniu i zastępstwie biskupa.

Duchowni unicy diecezji chełmskiej podlegali jurysdykcji konsystorza w sprawach wykroczeń i występków przeciwko powołaniu i obowiązkom duchownym, co wynikało z brzmienia art. 21 powoływanego wyżej postanowienia królewskiego z 18 marca 1818 r. o dozorze rządu nad duchowieństwem rzymskokatolickim. Za wykroczenia tego rodzaju konsystorz mógł wymierzać kary pieniężne (do 100 zł), skierowania na miesięczne rekolekcje w klasztorze lub seminarium, zawieszenia w obowiązkach duchownych, oddalenia od beneficjum i zakazu sprawowania obowiązków kapłańskich.

Przed konsystorzem chełmskim, w całym okresie jego funkcjonowania w Królestwie Polskim, toczyły się liczne sprawy księży unickich wykraczających przeciwko powołaniu i obowiązkom duchownym. Większość wykroczeń źródło swe miało w nałogowym pijaństwie wielu księży. O skali problemu świadczy list biskupa skierowany 7 marca 1820 r. do dziekanów: *...ze strony z niewymowną serca boleścią odbierając wiadomości, iż niektórzy z nich [duchownych – przyp. A. K.] nie tylko niestosownie do swego powołania, ale też z oczywistą zgubą ludzi na nich patrzących, życie prowadzą; już to częstokroć używając nad miarę trunków gorących, już podejrzane osoby przy sobie utrzymując*²⁹.

Nałogowe picie alkoholu, również w miejscach publicznych, samo w sobie było już wykroczeniem, bowiem powodowało upadek autorytetu duchownych u parafian. Pijaństwo prowadziło też do innych występków i wykroczeń: karygodnego zachowania się w miejscach publicznych, używania słów wulgarnych i przekleństw w stosunku do parafian, a nawet kolatorów, cudzołóstw, gwałtów i bójek oraz zaniedbywania obowiązków duchownych. W tej ostatniej grupie spotykamy liczne wypadki nieodbywania nabożeństw lub odprawiania ich przez pijanych księży, zaniechanie katechezy, jak również, spowodowaną opilstwem, niemożność wykonania umówionych posług religijnych (np. pochówku).

Konsystorz karał za te wykroczenia głównie rekolekcjami odbywanymi przez ukaranych duchownych w klasztorach bazyliańskich lub seminarium diecezjalnym, na własny koszt. Czas trwania rekolekcji wynosił na ogół od 3 dni do 3 tygodni³⁰, w jednym tylko wypadku orzeczono *zamknięcie do*

²⁹ ChKGK, nr 758a, k. 40.

³⁰ ChKGK, nr 36, k. 38v, 42, 46v; nr 1080, bez pag., sprawa nr 576.

celi poprawy klasztoru XX Bazylianów chełmskich na czas niezamierzony³¹, w jednym – sześciomiesięczny pobyt w domu poprawy³². Niekiedy konsystorz zastrzał karę rekolekcji, nakazując przygotowanie się w ich trakcie do kazania w katedrze³³.

Odnotujmy również skierowanie duchownego – zakonnika bazylianina, który skutkiem używania gorących trunków przyszedł do osłabienia władz umysłowych i fizycznych, na kurację do szpitala św. Jana Bożego w Lublinie na czas aż do zupełnego wyleczenia³⁴. Zdarzyło się także, iż konsystorz zwrócił się do komisji wojewódzkiej, aby za pomocą policyjną lub siły zbrojnej sprowadziła duchownego, który skierowany na rekolekcje do klasztoru, zbiegł z niego³⁵.

Wyjątkowo tylko, po wyczerpaniu innych kar, a w sytuacji popełniania przez duchownego wykroczenia ciągłego, orzekano suspendowanie od wszystkich funkcji kapłańskich³⁶.

6. Konsystorz chełmski był też właściwy do orzekania w sprawach osób świeckich. Od wejścia w życie Kodeksu Kar Głównych i Poprawczych z 1847 r. jego jurysdykcji podlegali grekounicy skazani prawomocnym wyrokiem za przestępstwa zagrożone, obok kary zasadniczej, karą dodatkową pokuty kościelnej. We wszystkich takich wypadkach sąd wyrokujący przysyłał konsystorzowi odpis wyroku skazującego, ten zaś orzekał kary pokuty kościelnej³⁷. Właściwość konsystorza w tych sprawach wynikała z postanowienia art. 55 ustawy przechodniej do Kodeksu Kar Głównych i Poprawczych z 11 listopada 1847 r.³⁸

Wreszcie, konsystorz generalny diecezji chełmskiej, jako sąd duchowny sprawujący jurysdykcję biskupią, był właściwy, zgodnie z art. 127 ukazu o związku małżeńskim z 16 marca 1836 r.³⁹, do orzekania w sprawach małżeńskich osób tego obrządku. A ponieważ w myśl art. 124 tegoż ukazu, małżeństwa pomiędzy osobami wyznającymi religię greckounicką podlegały w kwestiach zawarcia i rozwiązania przepisom prawnym kościoła wschodniego, to konsystorz orzekał zarówno w sprawach o unieważnienie małżeństwa, jak też rozwodowych.

³¹ ChKGK, nr 36, k. 45v i 46v.

³² *Ibidem*, k. 56.

³³ *Ibidem*, k. 36v–37.

³⁴ ChKGK, nr 754, s. 648.

³⁵ ChKGK, nr 36, k. 35v.

³⁶ Np. *ibidem*, k. 45v i 46v. Bliżej o wykroczeniach popełnianych przez duchownych unickich patrz: A. Korobowicz, *Kler greckounicki...*, s. 256–258.

³⁷ ChKGK, nr 34 – cały volumen zawiera orzeczenia konsystorza w takich sprawach.

³⁸ *Dziennik Praw*, t. 40, s. 7–111.

³⁹ *Dziennik Praw*, t. 18, s. 175.

7. Chełmski konsystorz diecezjalny zakończył swoją działalność i w ogóle istnienie w 1875 r., kiedy przestała istnieć chełmska diecezja greckounicka, a ludność tego obrządku znalazła się w cerkwi prawosławnej. O losach konsystorza przesądzono już 25 marca 1875 r., gdy cesarz zatwierdził zdanie Komitetu do Spraw Królestwa Polskiego, polecające Ministrowi Spraw Wewnętrznych: *W świetle przewidywanego zjednoczenia z Cerkwią Prawosławną większości greckounickiej ludności Diecezji Chełmskiej i likwidacji w następstwie tego Chełmskiego Konsystorza Grecko-unickiego* [podkr. – A. K.], *podjąć kroki w celu utworzenia specjalnego zarządu duchownego dla pozostałych w unii parafian, kontynuując w nim po dawnemu sprawę oczyszczenia obrzędów liturgicznych*⁴⁰.

⁴⁰ APL, KGL, nr 97/75, s. 37.